
چالش‌ها و راهکارهای پیش روی مادران در مسیر رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب از منظر مقام معظم رهبری رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهَا

طاهره درمیریدی^۱ (نویسنده مسئول)

زینب خسروی نیا^۲

چکیده

با توجه به توصیه‌های راهبردی مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب در راستای ضرورت توجه به معنویت و اخلاق نسل چهارم انقلاب، مسئولیت سنگین مادر در تربیت اخلاقی فرزند بیش از پیش احساس می‌شود. هدف از انجام این تحقیق بیان چالش‌ها و راهکارهای پیش روی مادران در مسیر رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب از منظر مقام معظم رهبری است. رهبر معظم انقلاب طی سال‌های اخیر بر نقش تربیتی مادر در رشد معنوی و اخلاقی فرزند تأکید فراوانی داشته‌اند. ایشان معنویت و اخلاق را جهت دهنده همه حرکت‌ها، فعالیت‌های فردی، اجتماعی و نیاز اصلی جامعه می‌دانند. به اعتقاد ایشان علت اصلی مشکلات، غفلت از امور معنوی و ارزش‌های اخلاقی است. بنابراین فرمایش‌های

---

۱. مؤسسه آموزش عالی فاطمه معصومه سلام الله علیها بندرعباس، سطح ۳، taheredarmoridi@gmail.com

۲. طلبه سطح ۴ رشته تفسیر تطبیقی مؤسسه آموزش عالی حوزوی معصومیه (سلام الله علیها) قم.
yaemamreza@vatanmail.ir

مقام معظم رهبری، از همه کارهای زن مهم‌تر، تربیت فرزند برای ورود در میدان‌های بزرگ است. عصر حاضر، عصر پیشرفت‌های علمی - تکنولوژی است و نسل چهارم انقلاب تحت تأثیر منفی رسانه‌ای شدیدی قرار دارند. الگو شدن قهرمان‌های منفی کارتون، عدم انتقال مفاهیم ناب اسلامی از طریق خانواده‌ها به فرزند و معاشرت با دوستان ناشایست چالش‌های جدی پیش‌روی مادران در رشد فضایل اخلاقی نسل جدید به شمار می‌روند. بنابراین ضروری است مادر ضمن نهادینه‌سازی فضایل اخلاقی در وجود خود، آسیب‌های رسانه‌ای پیش‌رو را شناسایی کند و با طرح و برنامه صحیحی تأثیرات منفی آن‌ها را نسبت به فرزند خود کاهش دهد. همچنین با محبت‌ورزی، بازی با فرزند، بهره‌گیری از روش‌های هنری و معرفی الگوهای برتر، فضایل اخلاقی را در وجود فرزند خود پرورش دهد. روش تحقیق در این مقاله توصیفی - تحلیلی است و داده‌های مورد استفاده در آن به شیوه کتابخانه‌ای جمع‌آوری و پردازش شده‌اند.

کلید واژگان: مادر، تربیت دینی، فضایل اخلاقی، مقام معظم رهبری، نسل چهارم انقلاب

اسلامی

مقدمه

امور بسیاری در رشد فضایل اخلاقی فرزند نقش دارند. این امور تفاوت‌هایی از حیث تأثیر و شدت تأثیرگذاری دارند. بعضی از این امور را می‌توان اصل تربیتی به شمار آورد؛ به گونه‌ای که حذف آن‌ها از فرایند تربیت، تحقق بخشی از اهداف و اعمال برخی روش‌های تربیتی را با مشکل مواجه می‌سازد. مادر در امر تربیت فرزند، عاملی بی‌جان‌ترین است و با توجه به این‌که بخش مهمی از اهداف تربیتی را محقق می‌کند، یکی از اصول تربیتی به حساب می‌آید. نقش مادر در پرورش فضایل اخلاقی فرزند اصالت دارد و افراد دیگر مانند پدر، مربی، معلم و دوست نمی‌توانند این نقش را ایفا کنند. اکنون این سؤال مطرح می‌شود که چالش‌ها و راهکارهای پیش روی مادران در رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب از منظر مقام معظم رهبری چیست؟ این مسئله از جمله مباحثی است که در علم اخلاق و علم روانشناسی قابل بررسی است؛ اما در تحقیق حاضر بیشتر بر جنبه اخلاقی تربیت نسل چهارم انقلاب تمرکز شده، به چالش‌ها و راهکارهای پیش روی مادران در این مسیر خواهد پرداخت.

در دین اسلام، انسان بالقوه می‌تواند به کمال برسد. افراد جامعه نقش بسزایی در سعادت جامعه خواهند داشت ولی گاهی افراد از این توانایی خود بهره کافی نمی‌برند یا این‌که تلاش زیادی برای رسیدن به کمال انجام نمی‌دهند. اینجاست که هر وجدان بیداری به تکاپو می‌افتد تا جامعه خویش را نسبت به این مشکل آگاه کند و در صورت توان، وضعیت جامعه را بهبود ببخشد. بهترین راه برای رفع این مشکل در جامعه، تربیت صحیح فرزندان و رشد فضایل اخلاقی در وجود آن‌هاست؛ زیرا همین فرزندان در طول زندگی خود نقش‌های فراوانی در صعود یا سقوط یک ملت ایفاء خواهند کرد. لذا ضروری است به موضوع تربیت دینی و راه‌های پرورش فضایل اخلاقی در وجود فرزندان پرداخته شود تا گامی مؤثر در جهت معرفت‌افزایی مادران باشد.

در زمینه نقش مادر در تربیت دینی فرزند آثار متعددی نوشته شده است. کتاب نقش

مادران در تربیت دینی فرزندان تألیف محمد احسانی از جمله کتاب‌های نوشته شده در این زمینه است. در این کتاب نقش مادر در تربیت دینی فرزندان با توجه به آیات، احادیث و سیره معصومان (علیهم‌السلام) بررسی شده است. کتاب دیگری که می‌توان نام برد تأثیر مادر در تربیت تألیف علی قائمی است. این کتاب ارزش وجودی زن را تبیین می‌کند و به اهمیت نقش زن به عنوان مادر در جامعه امروزی می‌پردازد.

پایان نامه‌ها و مقالاتی نیز در این زمینه نوشته شده است؛ از جمله پایان نامه بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزند از دیدگاه قرآن و روایات نوشته روحیه بهمنی است. در این پایان نامه به بررسی دیدگاه قرآن و روایات در مورد نقش مادر در تربیت دینی فرزند قبل و بعد از تولد پرداخته شده است. مقاله‌های نوشته شده در این زمینه: مقاله نقش شخصیت مادر در تربیت دینی فرزند نوشته خدیجه اسکندری نژاد است. این مقاله به تحلیل ویژگی‌های مادر به عنوان موثرترین مربی دین‌داری فرزند پرداخته است همچنین مقاله نقش مادر در تربیت دینی فرزند نوشته زینب برجی نژاد که وظایف اولیه مادر را تبیین کرده است.

در مجموع آثار فوق، نقش مادر در تربیت دینی فرزند به صورت کلی مورد توجه قرار گرفته شده است؛ اما در هیچ کدام از نقش مادر در رشد فضایل اخلاقی فرزند به طور جامع بحث نشده است. همچنین در این تحقیق به راه‌های رشد فضایل اخلاقی در نسل چهارم انقلاب توجه شده که در هیچ منبعی بررسی نشده است. نقش تربیتی مادر از منظر مقام معظم رهبری نکته دیگری است که در تحقیق حاضر مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین با توجه به نقش مهم مادر در این زمینه و اهمیت تربیت نسل چهارم انقلاب به عنوان زمینه‌سازان ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه، بایسته است درباره این موضوع به طور مستقل و گسترده، تحقیق و بررسی صورت بگیرد.

تعاریف و مفاهیم

واژه تربیت مصدر باب تفعیل از ریشه «ربو» در لغت به معنای رشد و افزایش یافتن است. (مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۳۸/۴). راغب اصفهانی تربیت را «تغییر تدریجی امری

می‌داند؛ به گونه‌ای که آن چیز به حد تمام برسد». (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۳۳۶). ابن فارس نیز معتقد است: «اقدام بر اصلاح چیزی را تربیت می‌گویند». (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ۳۸۲/۲). تربیت دینی در اصطلاح، عبارت است از فرایند فراهم ساختن زمینه‌های رشد جسمی و روحی متربی؛ به گونه‌ای که خود وی با اراده و اختیار در مسیر تکامل مادی و معنوی گام بردارد و به هدف نهایی که همان تقرب به خداست دست یابد. (احسانی، ۱۳۸۷: ۱۲)

فضایل جمع فضیلت از ریشه «فَضَّل» به معنای افزون بر کم یا گذشتن از حد اعتدال در کاری یا چیزی است. واژه «فَضَّل» به معنای افزونی یا زیادی یک چیز بر چیز دیگر، اقسام مختلفی دارد. یکی از آن‌ها برتری شخصی است که برای اکتساب آن راه‌های وجود دارد. (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۶۳۹) فضائل اخلاقی در اصطلاح، به مجموع ملکات و صفات راسخ انسانی اطلاق می‌شود که منشأ صدور افعال متناسب با آن می‌شود.

«اخلاق» واژه‌ای عربی است که مفرد آن «خُلِقَ» و «خُلِقَ» است. واژه «خُلِقَ» به معنای قوا، سجایا و صفات درونی است که با چشم دل دیده می‌شود. (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۶۳۵) بنابراین اخلاق مجموعه صفات روحی و باطنی انسان است. از دیدگاه مقام معظم رهبری «اخلاق یعنی حلم و بردباری، صبر و مقاومت، صدق و صفا، شجاعت و فداکاری، طهارت و پاکدامنی». ایشان تخلق به اخلاق الهی را هدف اصلی و کارهای دیگر را مقدمه برای آن می‌دانند و چنین می‌فرمایند: «فایده اساسی و هدف اصلی این است که انسان‌ها متخلق به اخلاق الله بشوند. تخلق به اخلاق الله مقدمه برای کار دیگر نیست، کارهای دیگر، مقدمه برای تخلق به اخلاق الله است. عدل مقدمه تخلق به اخلاق الله و نورانی شدن انسان‌هاست. حکومت اسلامی و حاکمیت پیامبران، برای همین است؛ «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ». (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع مسئولان وزارت امور خارجه، ۱۳۷/۴/۱۸)

(<https://farsi.khamenei.ir> • ۲۴۷ <https://khl.ink/f/>)

نسل چهارم انقلاب اسلامی، نسلی هستند که زمان انقلاب اسلامی ایران و دفاع مقدس

را درک نکرده‌اند. این‌ها در واقع در آینده تبدیل به نسل خواهند شد و در حال حاضر کودک هستند. تقریباً بعد از ده سال دیگر در عرصه جامعه ظاهر خواهند شد. در مقاله حاضر سعی شده است موثرترین چالش‌ها و راهکارهای پیش‌روی مادران در رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب مورد بررسی قرار بگیرد.

الف) چالش‌های پیش‌روی مادران در رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب

به‌رغم تلاش‌ها و برنامه‌ریزی‌هایی که پس از انقلاب در نهادهایی همچون خانواده، آموزش و پرورش و رسانه‌ها در حوزه تربیت دینی فرزندان انقلاب صورت گرفته است؛ همچنان با چالش‌های جدی در این زمینه مواجه هستیم. چالش‌های پیش‌روی مادران در رشد فضایل اخلاقی فرزندان عبارت است از:

۱. تأثیرات منفی رسانه

مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب در خصوص ابزارهای رسانه‌ای می‌فرماید: «ابزارهای رسانه‌ای پیشرفته و فراگیر، امکان بسیار خطرناکی در اختیار کانون‌های ضدّ معنویّت و ضدّ اخلاق نهاده است و هم‌اکنون تهاجم روزافزون دشمنان به دل‌های پاک جوانان و نوجوانان و حتی نونهالان با بهره‌گیری از این ابزارها را به چشم خود می‌بینیم». امروزه رسانه‌ها، به‌عنوان ابزارهای اطلاعاتی و ارتباطی، از مراکز مهم تأثیرگذاری در هر جامعه‌ای می‌باشند. رسانه‌ها به قدری مؤثرند که می‌توانند تغییرهای زیادی در نگرش و جهت‌گیری‌های اخلاقی و... یا حفظ آن‌ها ایجاد کنند. (کریمی، ۱۳۸۲: ۱۳۲). این تأثیر هم می‌تواند در جهت مثبت باشد و هم در جهت منفی. با توجه به این قدرت تأثیرگذاری، نمی‌توان مقوله تربیت فرزند را بدون در نظر گرفتن جایگاه رسانه، مطالعه و آسیب‌شناسی کرد. در حال حاضر یکی از چالش‌هایی که رشد فضایل اخلاقی در وجود فرزند را با مشکل مواجه می‌سازد رسانه‌ها هستند. رسانه‌ها نه تنها با اختصاص وقت کودک و نوجوان به خود و کاهش وقت کافی برای انجام تکالیف و سایر فعالیت‌ها بر آن‌ها تأثیر می‌گذارند، بلکه بر

باورها و اعتقادات آن‌ها نیز موثرند.

با ظهور و گسترش وسایل ارتباط جمعی و از همه مهم‌تر تأثیرات فضای مجازی، باب تهاجم فرهنگی و إلقاء فرهنگ بیگانه از هر زمانی بیشتر شده است. بر اساس تئوری شناختی، ظرفیت شناختی کودکان در مراحل مختلف، متفاوت است. برای مثال کودکان زیر ۷ سال درک کمتری نسبت به قصد افراد از رفتارهای برانگیزاننده دارند. بنابراین به راحتی تحت تاثیر تبلیغات رسانه‌ای قرار می‌گیرند. رسانه‌ها همچنین در مورد اینکه نوجوانان در موقعیت‌های ناآشنا مانند یک رابطه احساسی، چگونه عمل کنند به آن‌ها طرح‌واره‌هایی ارائه می‌دهند. در نهایت مانند یک دوست موثر و قدرتمند، بر افکار و احساسات آن‌ها اثرگذارند و رفتارهای پرخطر را برای آنان معمولی جلوه می‌دهند. امروزه شبکه‌های اجتماعی به پدیده‌ای مهم و پرترفدار در بین تمام سنین و حتی کودکان تبدیل شده‌اند؛ به گونه‌ای که کودکان زمان زیادی از وقت خود را در این شبکه‌های مجازی می‌گذارند. اینجاست که نقش تربیتی مادر، اهمیت پیدا می‌کند و باید راهکارهایی را در مقابله با این چالش به کار ببندد.

۲. الگوشدن قهرمان‌های منفی کارتون‌ی

هنگامی که فرد به سن نوجوانی می‌رسد از رشد عقلانی، جسمی و رفتاری بسیاری در مقاسیه با سن کودکی برخوردار شده و مسائل را با نیروی تعقل خویش می‌سنجد و آنگاه دست به اقدام و عمل می‌زند. در تقلید و پیروی از الگوها نیز چنین است. نوجوان در جستجوی نمونه و تجسم عینی برای دانسته‌ها و آموخته‌های خود است. او می‌خواهد بداند چگونه آن‌ها را جامعه عمل بپوشاند؛ زیرا در آغاز راهی قرار دارد که هنوز تجربه نکرده است. بنابراین طبیعی است که به دنبال سرمشق و الگو برای رفتارهای خود باشد. (عباسی مقدم، ۱۳۷۱: ۸۰)

الگوپذیری از شخصیت‌ها و قهرمان‌های کارتون‌ی یکی از مصادیق این الگویابی به

شمار می‌رود. امروزه انیمیشن‌ها و شخصیت‌های کارتونی به قهرمانان دنیای کودکان تبدیل شده‌اند و در این میان انیمیشن‌های خارجی از دیرباز جایگاه ویژه‌ای داشته‌اند. بنابر فرمایشات مقام معظم رهبری: «تهاجم فرهنگی یک حقیقتی است که وجود دارد. می‌خواهند بر روی ذهن ملت ما و بر روی رفتار ملت ما - جوان، نوجوان و حتی کودک - اثرگذاری کنند. این بازی‌های اینترنتی از جمله همین است. اسباب بازی‌هایی که وارد کشور می‌شود از جمله همین است. مرد عنکبوتی را بچه ما می‌شناسد، بتمن را بچه ما می‌شناسد. ده بیست فیلم درست کرده‌اند. این فیلم را آن‌جا دیده است. بعد می‌بیند همان عروسکی که در فیلم داشت کار می‌کرد، در مغازه هست، به پدر و مادرش می‌گوید این را برای من بخرید؛ عروسک را می‌شناسد». (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، <https://farsi.khamenei.ir> ۲۴۷۲۱ <https://khl.ink/f/۱۳۹۲/۹/۱۹>) طبق فرمایش‌های مقام معظم رهبری بچه‌ها دوست دارند عروسک‌های این شخصیت‌ها را بخرند. برچسب تصاویر رنگارنگ آن‌ها را به در و دیوار اتاق بزنند و حتی در بازی‌هایشان نقش قهرمانان دوست داشتنی را بازی کنند.

کارتون‌ها از طریق ارتباط مستقیمی که با کودکان برقرار می‌کنند به آسانی می‌توانند مفاهیم بسیاری را به آنان منتقل کنند. شخصیت‌های ساده و دوست‌داشتنی دنیای کارتونی برای مخاطبان کودک و نوجوان به آسانی به عنوان الگو پذیرفته می‌شوند و کودکان سعی می‌کنند از رفتارها و برخوردهای آنان تقلید کنند. الگوپذیری از این شخصیت‌ها یک چالش جدی در مقابل رشد فضایل اخلاقی در فرزند محسوب می‌شود. این کارتون‌ها اغلب بار محتوایی منفی دارند و با فرهنگ دینی ما نیز مغایر هستند.

۳. معاشرت با دوستان ناشایست

امروزه به دلیل شرایط زمانه، اغلب با پراکندگی اعضای خانواده‌ها در مناطق دور دست مواجه هستیم. همین مسئله، دلیلی است بر این‌که نسل جدید به جای تعامل با بستگان، بیشتر وقت خود را با دوستان و همسالان سپری کنند. موضوعی که تأثیر عمیق آن به تجربه

ثابت شده است و همه علمای اخلاق، تعلیم و تربیت بر آن اتفاق نظر دارند، مسئله معاشرت و دوستی است. نقش حساس و سازنده دوستان در شکل دهی به شخصیت انسان‌ها را نباید نادیده گرفت. دوستان شایسته و خوب در هدایت آدمی به سوی کمال و سعادت تأثیرگذارند. دوستان ناشایست نیز با انحراف انسان و کشیده شدن به طرف ناهنجاری‌های اخلاقی و اعتقادی، آثار جبران ناپذیری بر جای می‌گذارند. (حسینی‌نیا، ۱۳۸۴: ۲۰) قرآن کریم درباره عواقب دوستی با ناهالان از زبان اهل جهنم چنین می‌فرماید: ﴿يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا﴾ ای وای بر من، کاش فلان (شخص گمراه) را دوست خود انتخاب نکرده بودم». (فرقان، ۲۸)

کودک و نوجوان به طور فطری به دوستان هم‌سن خود گرایش زیادی دارد؛ زیرا کودک یک انسان است و انسان هم یک موجود اجتماعی است. از همین رو نیاز دارد لحظاتی را با دوستان خود سپری کند و این نیاز طبیعی خود را پاسخ دهد. در حقیقت لذت‌بخش‌ترین لحظات زندگی یک کودک و نوجوان دقایقی است که با دوستانش به سر می‌برد. (پاک‌نیا، ۱۳۸۲: ۲۳) در مبانی دینی ما، به این نیاز طبیعی و هدایت صحیح آن توجه خاصی شده است. پیشوایان معصوم علیهم السلام در یافتن و نگه‌داری از دوستان خوب و مفید تشویق نموده‌اند. آنان ضمن بیان اثرات مثبت و منفی رفاقت و مصاحبت، پیروان خود را به همراهی و همنشینی با افراد شایسته، دلسوز، امین، صبور و مهربان راهنمایی نموده‌اند.

دوستان، همسالان، همبازی‌ها و هم‌کلاسی‌های یک کودک یا نوجوان می‌توانند به‌عنوان عامل محیطی، مؤثر در تربیت و خلق و خوی وی باشند؛ همانگونه که پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «انسان بر راه و روش دوست و همنشین خو می‌گیرد». (کلینی، ۱۳۸۲: ۲/۳۷۵) معاشرت فرزند با دوستان ناشایست یکی از چالش‌های مهم پیش روی مادران در رشد فضایل اخلاقی در وجود او محسوب می‌شود. یک گروه سنی بیشتر از آن‌که تأثیرات مثبت بر رفتار و نگرش فرد داشته باشد؛ در صورت نبود نظارت والدین می‌تواند موجب انحراف کودک یا نوجوان از هنجارها و ارزش‌ها شود.

ب) راهکارهای مقابله با چالش‌های پیش روی مادران در رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب

در تقابل با چالش‌های موجود راهکارهایی وجود دارد. برخی از راهکارها به صورت خاص متناسب با هر چالش بوده، برخی در تمام چالش‌ها به صورت عام کاربرد دارد:

۱. راهکارهای خاص متناسب با چالش‌های پیش روی مادران در رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب

یک. مدیریت رسانه

به علت محبوبیت رسانه‌های الکترونیکی، حذف کامل آن‌ها از زندگی کودکان دشوار است. با این حال، برای کاهش اثرات منفی آن‌ها بر کودکان راهکارهایی وجود دارد که لازم است مادر به آن‌ها توجه نماید.

یکم. آموزش استفاده صحیح از رسانه

قرار گرفتن در مقابل رسانه بخشی از زندگی مدرن است؛ اما می‌توان به فرزند آموزش داد تا تنها برای چیزهایی که ارزش دیدن دارند وقت بگذارد. (عظیمی، ۱۳۹۵: ۹۰). از همین رو مادر باید از یک سو، در مورد روش‌های استفاده صحیح از رسانه برای فرزند خود آموزش‌هایی در نظر بگیرد. از سوی دیگر در این زمینه با فرزند خود صحبت کند، علایق او را بداند و برنامه‌های مفید متناسب با سنش برای او انتخاب کند. بدیهی است این آموزش و برنامه‌ریزی باید به صورت جامع، هدفمند و بر مبنای فرهنگ دینی تدوین و اجرایی گردد.

دوم. نظارت بر نحوه استفاده از رسانه

رسانه‌ها از نخستین سال‌های کودکی با انسان همراه می‌شوند. کودک یا نوجوان دوست دارد هر چیزی را که می‌خواهد تماشا کند؛ اما مادر وظیفه دارد بر چیزهایی که فرزند می‌بیند نظارت کند و در این زمینه محدودیت‌هایی قرار دهد. متخصصین تأکید می‌کنند والدین

مدت زمان تماشای تلویزیون توسط کودکان را کنترل کنند. از طرفی به محتوای برنامه‌ای که فرزند تماشا می‌کند نیز توجه داشته باشند. فیلم‌ها، کارتون‌ها و به طور کلی برنامه‌های تلویزیونی تربیت غیر مستقیم به شمار می‌روند. پایداترین تربیت‌ها هم، تربیت غیر مستقیم است. از همین رو مادر باید مراقب باشد فرزند در مقابل صحنه‌های خشونت‌آمیز یا دیگر صحنه‌های نامناسب قرار نگیرد. همچنین به عادت‌های خود در خصوص تماشای تلویزیون هم دقت داشته باشد زیرا این مسئله ناخواسته بر تربیت فرزند تأثیر مثبت یا منفی می‌گذارد. (بابایی، ۱۳۹۱: ۶۱-۵۸).

سوم. ارائه جایگزین‌های مناسب

مادر باید تلاش کند مواجهه فرزندش با محتوای تاثیرگذار رسانه‌ها را کاهش دهد و ابزارهای جایگزین مناسب از قبیل کتاب‌ها و مجله‌های کودکانه را در اختیار او قرار بدهد. کودکان باید بخشی از اوقات فراغت خود را به مطالعه کتاب و سرگرم شدن با مجلات بگذرانند. (بابایی، ۱۳۹۱: ۶۱-۵۸). مادر هم می‌تواند از این طریق فضائل اخلاقی گوناگونی مانند نیکوکاری، عدالت خواهی، انسان دوستی، فداکاری و... را در وجود فرزند خود پرورش دهد و جلوی بسیاری از رذائل اخلاقی را بگیرد. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرمایند: «کتابخوانی را باید جزء عادات خودمان قرار دهیم. به فرزندان مان هم از کودکی عادت بدهیم کتاب بخوانند؛ مثلاً وقتی می‌خواهند بخوابند، کتاب بخوانند. یا وقتی ایام فراغتی هست، روز جمعه‌ای هست که تفریح می‌کنند، حتماً بخشی از آن روز را به کتاب خواندن اختصاص دهند. در تابستان‌ها که نوجوانان و جوانان محصل، تعطیل‌اند حتماً کتاب بخوانند. کتاب‌هایی را معین کنند، بخوانند و تمام کنند» (امام خامنه‌ای، بیانات در مصاحبه پایان بازدید از نهمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران، ۱۳۷۵/۲/۲۲: <https://farsi.khamenei.ir> <https://khl.ink/f/22041>

سوق دادن فرزند به سمت بازی‌های گروهی یکی دیگر از کارهایی است که مادر می‌تواند در این زمینه انجام دهد. فایده این گونه بازی‌ها این است که فرزند تعامل صحیح با

دیگران و بسیاری از نکات اخلاقی دیگر را در قالب قوانین و آداب بازی خواهد آموخت. رهبر فرزانه انقلاب می‌فرماید: «بچه‌های خودمان آگ دولک بازی می‌کردند که تحرک داشت و خوب بود. گرگم به هوا بازی می‌کردند که کار بسیار خوبی بود و ورزش بود و بازی و سرگرمی بود، یا این چیزی که خط کشی می‌کنند و لی لی می‌کنند. بازی بچه‌های ما این‌ها بود. حال بچه‌ها را آورده‌ایم نشانده‌ایم پای اینترنت. نه تحرک جسمی دارند، نه تحرک روحی دارند. ذهن‌شان تسخیر شده به وسیله طرف مقابل. خب بیایید بازی تولید کنید، بازی ترویج کنید، همین بازی‌هایی که بنده حالا اسم آوردم و ده تا از این قبیل بازی [که] بین بچه‌های ما از قدیم معمول بوده را ترویج کنید؛ [این] یکی از کارها است، این‌ها را ترویج کنید. ما همه‌اش نباید نگاه کنیم بینیم که غربی‌ها از چه جور بازی‌ای حمایت می‌کنند، ما هم از همان بازی حمایت بکنیم. ورزش باستانی یک ورزش زیبا و هنری است، خب این را ترویج کنید؛ این‌ها را پیش ببرید و ترویج کنید که بچه‌ها [سراغ این‌ها] برونند». (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲/۹/۱۹، <https://farsi.khamenei.ir> <https://khl.ink/f/24721>)

دو. معرفی الگوهای برتر اخلاقی

با قرنطینه افکار و چشم‌های کودک نمی‌توان او را از مرحله الگوبرداری از قهرمان‌های کارتونی به سلامت عبور داد. در بررسی علت‌های گرایش والدین به انتخاب فیلم‌های انیمیشنی برای سرگرم کردن کودکان می‌توان گفت در عصر حاضر به علت وجود محدودیت‌ها و زندگی در خانه‌های آپارتمانی که فضایی برای جست‌وخیزهای کودکانه وجود ندارد، بیشتر وقت آن‌ها به تماشای چنین کارتون‌هایی می‌گذرد. بدیهی است مادر باید فراتر از علل، به ارائه راهکار باندیشد. وی با افزایش مطالعات خود و آشنایی با آثار مخرب چنین انیمیشن‌هایی، در مرحله نخست باید در انتخاب فیلم‌ها برای پرکردن اوقات فراغت فرزند خود دقت لازم را بکند. در مرحله بعد انسان‌های برجسته‌ای که در فرهنگ ایرانی - اسلامی فراوان به چشم می‌خورند به عنوان الگوهای قهرمان به فرزند خود معرفی کند.

الگو در اصطلاح، به فردی گفته می‌شود که به دلیل داشتن خصوصیتی، شایسته تقلید و پیروی است. (قائمی مقدم، ۱۳۸۲: ۲۵). تأکید بر الگویابی، اولاً بر این است که انسان از محیط اجتماعی و انسان‌های دیگر تأثیر می‌پذیرد و ثانیاً مبتنی بر گرایش فطری انسان به سوی کمال است. (سلیمانی، ۱۳۹۰: ۶۳) انسان ذاتاً الگوطلب و الگوپذیر است. به همین جهت معرفی الگوی برتر یکی از بهترین و کوتاه‌ترین روش‌های تربیت به حساب می‌آید. هر چه کمال و جاذبه نمونه ارائه شده بیشتر باشد، این روش کارایی بیشتری خواهد داشت. تربیت ابتدایی کودک به طور طبیعی با روش الگویی شکل می‌گیرد؛ چراکه کودک در چند سال نخست زندگی خود، همه کارهایش را از الگوهای پیرامون خود که در درجه اول «پدر و مادر» او هستند، الگوبرداری می‌کند و با تقلید از آنان رشد کرده و ساختار تربیتی‌اش سامان می‌یابد. (احمدی، ۱۳۶۴: ۱۵۶)

در روش الگوپذیری، فرایند به کمال رساندن یا رشد دادن فضایل اخلاقی، به وسیله ارائه نمونه‌های عینی و قابل انطباق صورت می‌گیرد که در این صورت تربیت فرزند، آسان‌تر و مؤثرتر خواهد بود؛ زیرا فرد تربیت شونده به جای آن که به صورت ذهنی رفتار مناسب را فرا گیرد، با مشاهده موقعیت‌های واقعی و همانندسازی خود با الگو، قادر خواهد بود که در موقعیت‌های مختلف به صورت مطلوب عمل نماید و در رسیدن به کمال، توفیق بیشتری بیابد. (افروز، ۱۳۸۵: ۱۵ و ۱۶)

به طور کلی روش الگویی به عنوان تربیت عملی، بر جان انسان‌ها می‌نشیند و در نفوس آن‌ها رسوخ می‌کند. در این روش مادر، نمونه رفتار و کردار مطلوب را عملاً در معرض دید کودک قرار می‌دهد. کودک هم سعی می‌کند شخص یا اشخاصی که به نظرش شخصیت قابل قبولی دارند در ویژگی‌های رفتاری و اخلاقی سرمشق خود قرار دهد. در این راستا مقام معظم رهبری در بخشی از سخنان خود می‌فرمایند: «بچه‌های ما اسم بازیکنان و ستاره‌های فوتبال دنیا را خیلی خوب بلدند. یکی یکی همین‌طور مکرر اسم این‌ها را می‌آورند. این طرفدار این است، آن طرفدار آن است، لباس نمی‌دانم فلان تیم فرنگی را این می‌پوشد، آن

یکی لباس تیم دیگر را می پوشد؛ اما اسم مثلاً فرض کنید که فلان دانشمند معاصر خودشان را نمی شناسند؛ اسم بیاوری نمی شناسند کیست. خب این ها بد است، این ها را ما بایستی واقعاً کار بکنیم». (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی،

(<https://farsi.khamenei.ir> <https://khl.ink/f/247211392/9/19>)

بنابر فرمایشات مقام معظم رهبری یکی از وظایف والدین این است که سبک زندگی شهیدان را برای نسل‌های رو به آینده به تصویر بکشند و به آن‌ها نشان بدهند افرادی که توانستند کشور را از یک جنگ همه‌جانبه و بین‌المللی نجات بدهند، چه کسانی بودند؟ این موضوع برای نسل امروز خیلی اهمیت دارد. بنابراین، بایستی رفتارشناسی این جوان‌ها برای فرزندان نسل امروز روشن باشد تا به آرمان‌های الهی آنان آگاه شوند و ایشان را سرمشق خود قرار دهند. (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع اعضای ستادهای برگزاری کنگره شهدای استان‌های کهگیلویه و بویراحمد و خراسان شمالی، <https://farsi.khamenei.ir> <https://khl.ink/f/34514>)

اصل الگودهی در سیره حضرت زهرا علیها السلام نیز فراوان به چشم می‌خورد. به‌عنوان مثال ایشان در قالب معرفی الگو به فرزند خود امام حسن علیه السلام سفارش می‌کرد: «پسرم حسن، مانند پدرت باش؛ ریسمان ظلم را از حق برکن، خدایی را پیرست که صاحب نعمت‌های متعدد است و هرگز با صاحبان ظلم و تعدی دوستی مکن». (مجلسی، ۱۴۰۴: ۲۸۶/۴۳). نکته مهمی که در سیره حضرت زهرا (س) به چشم می‌خورد این است که ایشان، در معرفی الگو نوعی اولویت و تقدم و تأخر را رعایت می‌کردند. با وجود این که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم اشرف خلائق هستند و منزلت آن حضرت از همه انبیاء و ائمه اطهار علیهم السلام بالاتر است، حضرت زهرا (س) حضرت علی علیه السلام را به‌عنوان الگوی حسنین معرفی می‌کردند. شاید حکمتش این باشد که در معرفی الگو به فرزند باید الگویی که از نظر مکانی، معاشرتی و نسبی نزدیک‌تر است، مقدم شود. بنابراین می‌توان بر این نکته تأکید کرد که الگوی عینی بر ذهنی و الگوی قریب بر بعید ترجیح دارد. نکته دیگری که در سیره تربیتی حضرت زهرا (س) مشاهده می‌شود این

است که ایشان فضیلت الگو را مشخص کرده است. بنابراین در معرفی الگو لازم است مشخصه ممتاز الگو نیز برای کودک تعیین شود.

سه. مدیریت ارتباط‌های دوستانه فرزند

پرورش فضائل اخلاقی در فرزند مانند رشد و پرورش نهالی است که به مراقبت نیاز دارد. مراقبت و نظارت در دوران پرورش فضائل اخلاقی در کودک ضروری است. (حسینی‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۳۱). انسان از یک سو، همواره تحت تأثیر عوامل محیطی است و از سوی دیگر، درجات کمال برای انسان پایان‌ناپذیر است. (مصباح و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۱۴). به همین دلیل، نظارت و مراقبت باید تا زمانی استمرار یابد که فضائل در کودک به «شاکله» تبدیل شود. در قرآن کریم آمده است: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾؛ هر یک بر پایه شاکله خود رفتار می‌کنند» (اسراء، ۸۴). در تفسیر این آیه در تفسیر نمونه این‌گونه بیان شده است: «مؤمنانی که از آیات قرآن، شفا می‌طلبند و رحمت کسب می‌کنند و ظالمانی که جز خسارت و زیان، بهره‌ای از آن نمی‌گیرند و انسان‌های کم‌ظرفیتی که در حال نعمت مغرورند و در مشکلات مایوس و زبون، همه این‌ها طبق روحیاتشان عمل می‌کنند، روحیاتی که بر اثر تعلیم و تربیت و اعمال مکرر خود انسان شکل گرفته است». (مکارم‌شیرازی، ۱۲/۲۴۴). در حقیقت ویژگی اصلی شاکله، استواری و پایداری آن است؛ به گونه‌ای که بر فکر، احساس، نیت، اراده اعمال و رفتار فرد احاطه دارد (باقری، ۱۳۸۹: ۱۲۶).

مراقبت ابعاد مختلفی دارد که عبارتند از: جسمی، روحی، شناختی و بینشی، دوستان و همسالان. از مهم‌ترین علل گرایش جوانان به دوستان نامناسب و ناشایست، غفلت والدین در روابط فرزند با دیگران در دوران کودکی و ابتدای نوجوانی است. مادر وظیفه دارد به روابط فرزندش با همسالان و دوستی‌های او به موقع توجه کند. ملاک‌های دوست خوب را به او بیاموزد و از همان کودکی در او پشتوانه دینی، فرهنگی و اعتماد به نفس ایجاد و وی را درست تربیت کند. مادر با محبت خاصی که به فرزندانش دارد باید مراقب تمام رفتارهای آنان باشد و به دقت آنان را زیر نظر داشته باشد تا در تربیت صحیح آن‌ها مشکلی پیش

نیاید. (اکبری، ۱۳۹۳: ۲۵)

رهبر معظم انقلاب با توجه به حدیث امام صادق علیه السلام ویژگی‌های دوست واقعی را این‌گونه بیان می‌کنند: «فِي الْكَافِي عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: «قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عِ احْتَبِرُوا إِخْوَانَكُمْ بِمُحَضَّلَتَيْنِ فَإِنْ كَانَتَا فِيهِمْ وَ إِلَّا فَاَعْرَبْ ثُمَّ اعْرَبْ ثُمَّ اعْرَبْ مُحَافِظَةً عَلَى الصَّلَوَاتِ فِي مَوَاقِيْتِهَا وَ الْبِرِّ بِالْإِخْوَانِ فِي الْعُسْرِ وَ الْيُسْرِ». (شافی، صفحه ۶۵۲). اخوان، منظور مطلق معاشرین، علی‌الظاهر نیست. یعنی آن کسانی که می‌خواهید به‌عنوان برادران خود و افرادی که با آن‌ها صداقت دارید، افراد نزدیک، کسانی را که به این عنوان می‌خواهید انتخاب کنید، این دو صفت را در آن‌ها حتماً ملاحظه کنید. اگر این دو صفت در آن‌ها بود، چه بهتر؛ «وَالْأَفَاعِزِبِ ثُمَّ اعْرَبْ ثُمَّ اعْرَبْ» یعنی فاصله گرفتن، از آن‌ها رو پوشاندن. [مثل] «لَا يَعْرَبُ عَنْهُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ» (سبا/۳) که در قرآن کریم هست. دوری کنید از آن‌ها. از آن‌ها رو بپوشانید و دوری کنید. این دو صفت چیست؟ «مُحَافِظَةُ عَلَى الصَّلَوَاتِ فِي مَوَاقِيْتِهَا». یکی این که محافظت نماز باشند. «وَالْبِرِّ فِي الْإِخْوَانِ فِي الْعُسْرِ وَ الْيُسْرِ». صفت دوم هم یک صفت اجتماعی است. اولی صفت فردی بود، بینه و بین‌الله بود؛ این دومی بینه و بین‌الناس است. کسی باشد که صفتش این باشد، که به برادرانش نیکی می‌کند؛ هم در عسر، هم در یسر.

امام حسن علیه السلام در تربیت فرزندان خویش، به نقش حساس دوست و همبازی‌های کودک عنایت ویژه‌ای داشته‌اند و به یکی از فرزندانش می‌فرمایند: «يَا بُنَيَّ لَا تُؤَاخِ أَحَدًا حَتَّى تَعْرِفَ مَوَارِدَهُ وَ مَصَادِرَهُ فَإِذَا اسْتَنْبَطْتَ الْحُبْرَةَ وَ رَضِيْتَ الْعِشْرَةَ فَأَخِهِ عَلَى إِقَالِهِ الْعَثْرَةَ وَ الْمُؤَاسَاةِ فِي الْعُسْرِ؛ اِي پسر! با احدی برادری مکن تا آن‌که بدانی کجاها می‌رود و از کجاها می‌آید. و چون از حالش خوب آگاه شدی و معاشرتش را پسندیدی با او برادری کن به شرط این که معاشرت، بر اساس چشم پوشی از لغزش و همراهی در سختی باشد». (تحف العقول، ۱۳۹۳: ۲۳۳)

مسئله مهم دیگر این است که نیازهای اعتقادی و مذهبی فرزند باید در نهاد خانواده پاسخ داده شوند؛ در این صورت او دیگر به طرح مسائل معرفتی و اعتقادی در جمع‌های

دوستانه نیاز پیدا نخواهد کرد. گروه‌های دوستانه اغلب به سبب فقدان آگاهی و عدم تجربه کافی در زمینه پاسخگویی به شبهات دینی و مسائل اعتقادی، تهدیدی جدی در دین‌گریزی و تزلزل باورهای نوجوانان محسوب می‌شوند. در شرایط کنونی، دشمنان اسلام با استفاده از ابزارهای گوناگون، به دنبال منحرف کردن باورهای دینی نسل جدید هستند. از همین رو آگاهی‌بخشی توسط مادر در زمینه فضایل اخلاقی به فرزند، از اهمیت بالایی برخوردار است. فرزند با مشاهده عینی فضایل اخلاقی در گفتار و رفتار مادر، می‌تواند نسبت به فضائل اخلاقی شناخت پیدا کند و آن‌ها را در وجود خود عملی سازد تا بتواند از هر گونه لغزش در مصاحبت با دوستان ایمن بماند.

ج) راهکارهای عام در تمام چالش‌های پیش روی مادران در رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب

این راهکارها که در تمام چالش‌ها کاربرد داشته، از بیانات رهبری معظم نیز برداشت می‌شود عبارت است از:
یک. تقوا و خودسازی مادر

با توجه به توصیه‌های راهبردی مقام معظم رهبری در ضرورت توجه به معنویت و اخلاق به‌منزله جهت دهنده حرکت‌های فردی و اجتماعی در جامعه، مسئولیت سنگین مادر در تربیت اخلاقی نسل چهارم انقلاب بیش از پیش احساس می‌شود. مادر نخستین کسی است که بذر تربیت را در جان و روان کودک می‌پاشد و نهال آن را آبیاری می‌کند. طرز فکر و رفتار او در سازندگی کودک مؤثر است و اوست که می‌تواند کودک را بر اساس مبادی آداب اسلامی پروراند و تربیت کند. خودسازی فردی مادر از ارکان مهم تربیتی به‌شمار می‌رود. اگر مادر ایمان و تقوا را در لایه‌های زیرین شخصیت خود وارد نکرده باشد، نمی‌تواند فرزندان دین‌دار تربیت کند. کودکان به واسطه ویژگی‌های طبیعی‌شان همواره در حال سرمشق‌گیری از نزدیک‌ترین سرپرستان خود هستند. رفتاری که مادر از خود بروز می‌دهد قادر است بعد از گذشت مدت زمانی در فرزند خود مشاهده کند. از همین رو شایسته است به دین، اهداف و

برنامه‌های آن آگاهی داشته باشد و آنان را در وجود خود نهادینه سازد تا بتواند فرزندانی دین‌دار و با اخلاق تربیت کند.

طبق فرمایشات مقام معظم رهبری، نقش مادر در تربیت اخلاقی فرزند از دوران حمل و بارداری شروع می‌شود و تا آخر زندگی انسان ادامه دارد. مردی که به دوران جوانی رسیده یا از دوران جوانی هم عبور کرده است باز تحت تأثیر عطف و محبت و شیوه‌های خاص مادرانه مادر است. اگر زنان از لحاظ رتبه معرفتی، بینش و معلومات سطح خود را ارتقاء دهند، این نقش با هیچ نقش دیگری و با هیچ مؤثر دیگری از مؤثرات فرهنگی و اخلاقی تا آخر قابل مقایسه نیست. یک وقت مادری از لحاظ معرفت سطح‌اش پایین است؛ البته این نمی‌تواند در دوران بزرگی اثرگذاری کند. این گناه کم بودن معلومات یک انسان است؛ این نقص تأثیر مادری نیست. مادر است که فرهنگ، معرفت، تمدن و ویژگی‌های اخلاقی یک قوم و جامعه را با جسم خود، با روح خود، با خلق خود و با رفتار خود، دانسته و ندانسته به فرزند منتقل می‌کند. همه تحت تأثیر مادران هستند. آن که بهستی می‌شود، پایه بهستی شدنش از مادر است که «الجنة تحت اقدام الأمهات». (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع مداحان، <https://farsi.khamenei.ir/۱۳۸۴/۵/۵> <https://khl.ink/f/۴۷۲۵۴>)

بنابر فرمایش‌های مقام معظم رهبری، از همه کارهای زن مهم‌تر، تربیت فرزندان برای ورود در میدان‌های بزرگ است. رهبر فرزانه انقلاب علت اصلی مشکلات را غفلت از امور معنوی و ارزش‌های اخلاقی می‌داند و می‌فرماید: «امروز علت اصلی بسیاری از مشکلات بشری در نظام‌های مختلف، ناشی از غفلت از معنویت و گرایش به سوی مادی‌گری و مادی‌پرستی است». ایشان می‌فرمایند: «اگر انسان‌ها از نظر سواد و دانش و سیاست بحرالعلوم هم باشند؛ ولی اخلاق نداشته باشند کوچکترین نفعی برای جامعه نخواهند داشت. تواضع، اخلاص، مهربانی در رابطه با بندگان خدا، صلابت در مقابل دشمنان، فداکاری و اصالت ندادن به مال و جاه و مقام، از جان و فرزندان و آسایش و سلامتی خود، خیلی راحت برای رضای خدا گذشتن، از اساسی‌ترین جوهرها و بالاترین ارزشی است که

برای آن باید خود را به زحمت بیندازیم و تلاش کنیم و در آموزش‌های خود و در عمل آن را به کار گیریم». (ر-ک: بانکی‌پور و قماشچی، ۱۳۸۰: ۱۴۰-۱۳۲)

در جای دیگری می‌فرمایند: «ارزش زن به این است که بتواند محیط زندگی را برای خود، برای مرد و فرزندان، یک بهشت، یک مدرسه، یک محیط امن، یک جایگاه عروج به معارف معنوی و مقامات معنوی تبدیل کند و آن وقتی که وظیفه او ایجاب می‌کند بتواند در سرنوشت کشور اثر بگذارد و در سرنوشت جامعه، نقش ایفا کند که در این صورت نقش زن - همچنان که گفته شد - فقط پنجاه درصد نیست، نقش کمی نیست؛ بلکه نقش کیفی است. هم خود او نقش ایفا می‌کند هم با استفاده از جاذبه‌ای که خدای متعال در وجود زن گذاشته است، فرزند و شوهر خود را در آن راهی که مطلوب است، سوی (جهت) می‌دهد و پیش می‌برد. بنابراین نقش زن در این صورت، نقشی مضاعف است». (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع بانوان استان هرمزگان، ۱۳۷۶/۱۱/۲۹، <https://farsi.khamenei.ir> <https://khl.ink/f/11400>)

دو. محبت‌ورزی نسبت به فرزند

بی‌شک یکی از نیازهای انسان پس از نیازهای زیستی همچون آب، غذا و... نیاز به محبت است. اگر این نیاز کودک برآورده شود تا حد بسیاری در برابر نیازهای زیستی مقاومت کرده، آن‌ها را تحت تأثیر خود قرار خواهد داد. از آنجاکه خانواده نخستین سرپرست کودک است لازم است والدین و به خصوص مادر به این نیاز کودک توجه خاص داشته باشند و بدانند پاسخگویی به این نیاز، اساس و پایه تربیت او را تشکیل می‌دهد. ارضای این نیاز کودک، موجب آرامش روانی، اعتماد به نفس و اعتماد به والدین می‌شود. (حسینی زاده، ۱۳۸۵: ۹۲ و ۹۳)

مقام معظم رهبری در این باره می‌فرمایند: «بهترین روش تربیت فرزند انسان، این است که در آغوش مادر و با استفاده از مهر و محبت او پرورش پیدا کند. زنانی که فرزند خود را از چنین موهبت الهی محروم می‌کنند، اشتباه می‌کنند؛ هم به ضرر فرزندشان، هم به ضرر

خودشان و هم به ضرر جامعه اقدام کرده‌اند. اسلام، این را اجازه نمی‌دهد. یکی از وظایف مهم زن، عبارت از این است که فرزند را با عواطف، با تربیت صحیح، با دل دادن و رعایت و دقت، آن چنان بار بیاورد که این موجود انسانی -چه دختر و چه پسر- وقتی که بزرگ شد، از لحاظ روحی، یک انسان سالم، بدون عقده، بدون گرفتاری، بدون احساس ذلت و بدون بدبختی‌ها و فلاکت‌ها و بلایایی که امروز نسل‌های جوان و نوجوان غربی در اروپا و امریکا به آن گرفتارند، بار آمده باشد». (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰

(<https://khl.ink/f/۷۲۸۴><https://farsi.khamenei.ir>)

از نظر روانی این که کودک در آینده فردی صمیمی باشد یا نه، مهرورز باشد یا خشن، با دیگران در جوشش باشد یا منزوی، بستگی به ارتباط مادر با کودک دارد. با محبت کردن به کودک می‌توان از بسیاری از انحرافات جلوگیری کرد؛ زیرا کمبود محبت یکی از عوامل مهم در سوق دادن اطفال و نوجوانان به سوی بزهکاری است. (فرهنگ شامبیاتی، ۱۳۷۲: ۱۹۶). یکی از نکات مهم در مسئله محبت به کودکان این است که تنها به محبت درونی اکتفا نکنیم؛ زیرا محبت وقتی مؤثر و مفید خواهد بود که آن را ابراز و کودک را از آن آگاه سازیم. ابراز محبت نکته‌ای است که ائمه علیهم‌السلام اصحاب خود را به آن توجه داده‌اند. یحیی بن ابراهیم از پدران نقل می‌کند: «مردی از مسجد می‌گذشت و امام باقر علیه‌السلام نیز نشسته بود. یکی از اصحاب عرض کرد: به خدا من این مرد را دوست می‌دارم. امام باقر علیه‌السلام فرمود: برخیز و او را از این محبت خود آگاه کن؛ زیرا این کار موجب بقای دوستی می‌شود و برای سازگاری، بهتر است». (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۸۱/۷۴). گرچه این سیره در مورد ابراز محبت به بزرگسال است؛ اما اولاً روایت عام است و خردسال را نیز در برمی‌گیرد؛ ثانیاً وقتی آگاه کردن بزرگسال از این محبت لازم و در پایداری و دوام محبت مؤثر است، ابراز آن به کودک به طریق اولی لازم خواهد بود؛ زیرا بزرگسال ممکن است بتواند با شاهد و قرائنی این محبت را درک کند ولی کودکان جز از طریق ابراز محبت قادر به درک وجود محبت در بزرگسالان نسبت به خود نخواهند بود.

ابراز محبت مادر به شیوه‌های مختلفی صورت می‌پذیرد که بهترین آن‌ها در آغوش کشیدن، نوازش کردن و بوسیدن است. این امر مایه جلب محبت و اطمینان کودک می‌شود. اینجاست که نقش محبت در پرورش فضائل اخلاقی فرزند پررنگ می‌شود؛ زیرا همانگونه که بیان شد نتیجه محبت به فرزند، اعتماد به والدین است. مادر می‌تواند از این محبت و اعتماد ایجاد شده در راستای نهادینه‌سازی فضیلت‌های اخلاقی در وجود فرزند خود بهره‌برد. مهم‌ترین نکته در تربیت، ایجاد رابطه بین مادر و فرزند است و بهترین نوع رابطه، رابطه‌ای است که بر اساس محبت باشد. خداوند نیز قرآن را با محبت و ابراز آن آغاز کرده است. نخستین جمله از اولین سوره قرآن، جمله «بسم الله الرحمن الرحیم؛ به نام خدایی که بخشنده و مهربان است» می‌باشد که نوعی ابراز محبت به بندگان است.

بنابراین زبان ارتباط با انسان‌ها و به‌ویژه کودکان، زبان محبت است. با خشونت و یا حتی بی‌محبتی نمی‌توان کسی را تربیت کرد؛ زیرا برای تربیت صحیح و رشد اخلاقی، کودک باید به مادر اعتماد و از او حرف‌شنوی داشته باشد. این اعتماد و حرف‌شنوی تنها با محبت ایجاد می‌شود. حضرت علی علیه السلام در این باره در وصیت به فرزندش می‌فرماید: «واعلم ای بنی‌آدم که من لانت کلمته وجبت محبته و طبیعی آن نجد کل محبوب مسموع الکلام؛ فرزندم بدان کسی که سخنش نرم است، باید او را دوست داشت و طبیعی است که هر محبوبی کلامش گوش‌کردنی است». (ادیب، ۱۳۶۲: ۲۹۰)

نتیجه آن‌که محبت و مهرورزی نسبت به فرزند، یک روش مهم در تربیت محسوب می‌شود؛ زیرا اولاً از طریق گفتار و رفتار همراه با عطف و مهربانی می‌توان بسیاری از فضایل اخلاقی را در کودک پرورش داد و ثانیاً زمینه تربیت‌های بعدی فراهم خواهد شد؛ زیرا اصولاً انسان‌ها به‌ویژه کودکان سر در گرو محبت دارند و محبت‌کننده به خود را دوست دارند و مطیع فرمان او هستند.

سه. بازی با کودک

یکی از غرائزی که خداوند حکیم در باطن کودکان قرار داده، تمایل به بازی است. شاید

در اول، این کارها لغو و بی اثر باشد؛ اما باعث تکامل روح و جان کودک می شود. روح انسان نخست شبیه خمیر است که آن را در هر قالبی بریزند به همان شکل در می آید. هرچه انسان رشد کند، انعطاف پذیریش کمتر می شود. از همین رو علما به تربیت دوران کودکی اهمیت زیادی می دهند. در دوران کودکی می توان بنای زندگی سالم و سعادت مندانه را پی ریزی کرد و از بروز بسیاری از مشکلات در آینده جلوگیری نمود. (مطهری، ۱۳۸۶: ۷۸)

بازی از بهترین عوامل پرورش اخلاقی کودک است. مادر از راه بازی می تواند به اصلاح کودک پردازد و نقایصی که در زندگی او هست را از میان بردارد. از طریق بازی می توان به شیوه صحیح در اخلاق کودک تأثیر گذاشت و حقایق اسرارآمیز زندگی را برای او روشن ساخت. در بازی کودک در می یابد چه اموری را باید انجام دهد و از چه اموری باید خودداری نماید. کودک ساعت ها بازی می کند و مادر می تواند از این فرصت برای انتقال مفاهیم دینی و آموزش راه و رسم صحیح زندگی به کودک استفاده کند. به همین دلیل مادر باید بازی ها را جهت دهد و طبق شرایط، نوع آن ها را برای کودک انتخاب کند.

از دیرباز روان شناسان کودک، به اهمیت بازی و پیامدهای مثبت آن توجه کرده و بدان پرداخته اند. روایتی از پیامبر اکرم ﷺ در تأیید بازی و تأثیر آن بر دوران بزرگ سالی چنین نقل شده است: تندی و میل بسیار به بازی در کودکی نشانه متانت و پختگی و زیادی عقل کودک در بزرگی است (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۵: ۹۶)؛ شاید بتوان این سخن رسول خدا ﷺ را از دیدگاه روان شناسی، به گونه ای با این نظریه منطبق دانست که بازی و شیطنت در دوران کودکی موجب تخلیه انرژی های زائد جسمی و روحی می شود و در رسیدن کودک به آرامش و حلم در بزرگ سالی تأثیرگذار است. (حسینی زاده، ۱۳۸۲: ۵۴)

نقل شده است که حضرت زهرا (سلام الله علیها) در هنگام بازی با فرزندش امام حسن علیه السلام و عظه هایی در قالب شعر به ایشان تعلیم می فرمودند: «فرزندم حسن مانند پدرت باش! ریسمان ظلم را از حق برکن، خدایی را پرست که صاحب نعمت های متعدد است و هیچگاه با صاحبان ظلم و تعدی دوستی مکن». (مجلسی، ۱۴۰۴: ۲۸۶/۴۳). ایشان در

قالب بازی و شعر فرزند خویش را از همان دوران کودکی به ظلم‌ستیزی و حق‌گرایی دعوت می‌کند و انسانیت را در او شکوفا می‌سازد.

چهار. بهره‌گیری از ابزارهای هنری در رشد فضایل اخلاقی فرزند

استفاده از ظرفیت‌های هنر به‌ویژه بعضی از مصادیق آن مانند شعر، قصه‌گویی، نمایش و... نقش مؤثری در رشد معنوی و پرورش فضائل اخلاقی در فرزندان دارد. هنر وقتی در خدمت رشد و تعالی انسان قرار گیرد ارزش ذاتی خواهد داشت. (جعفری، بی‌تا: ۱۳۷) هنر در کنار آگاهی‌ها، باورها و اخلاق موجب رشد فرهنگی و ایجاد جامعه متعالی و انسان‌های باکمال می‌گردد. (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۳۵۳) امروزه با توجه به کاستی‌های تربیت مستقیم، متخصصان تعلیم و تربیت به سوی بهره‌گیری از روش‌های غیرمستقیم مانند استفاده از ابزار هنر رفته‌اند. (صابری، ۱۳۹۱: ۱۱۴) با ابزار هنر می‌توان عواطف کودک را تحریک کرد و در جهت مطلوب به کار گرفت.

استفاده از مثال‌ها و قصه‌های زیبا در فرایند انتقال مفاهیم دینی به فرزند نقش مؤثری دارد؛ زیرا هم باعث جذابیت مفاهیم دینی می‌شود و هم در وجود فرزند تنوع و نشاط ایجاد می‌کند. اگر به سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم در این زمینه مراجعه کنیم می‌بینیم که ایشان نیز همانند قرآن کریم از مثال‌های زیادی برای رساندن پیام الهی و آموزش حقایق معنوی در مناسبت‌های گوناگون استفاده نموده‌اند. به‌عنوان مثال خطاب به جابر فرمودند: «ای جابر! دین اسلام دین با متانتی است. با خودت با مدارا رفتار کن. انسان‌هایی که خیال می‌کنند با فشار آوردن و سخت‌گیری بر خود زودتر به مقصد می‌رسند، اشتباه می‌کنند. آن‌ها اصلاً به مقصد نمی‌رسند. مثل آن‌ها، مثل آدمی است که مرکبی به او داده‌اند که از شهری به شهر دیگر برود. او خیال می‌کند که هر چه بیشتر بر مرکب فشار بیاورد، زودتر می‌رسد. منزل اول، دوم و سوم را ممکن است در ظرف یک روز برود. اما ناگاه متوجه می‌شود که حیوان بیچاره را زخمی کرده و حیوان هم از راه مانده است؛ در این جا به مقصد که نرسیده است هیچ، مرکب خویش را هم ناقص کرده است.» (مطهری، ۱۳۶۸: ۱۲۱). پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم از این

تمثیل استفاده کردند برای آن که بفهماند دین اسلام، دین معتدلی است و نباید با فشار آوردن و سخت‌گیری بیش‌ازحد، گمان کرد که زودتر می‌توان به مقصد رسید؛ بلکه چه بسا این امر موجب شود که اصلاً به مقصد نرسید.

در حدیث گویا و بیدارکننده‌ای از امام صادق علیه السلام می‌خوانیم که رسول خدا وارد زمین بی‌آب و علفی شد و به یارانش فرمودند که هیزم بیاورید، عرض کردند ای رسول خدا صلی الله علیه و آله این جا سرزمین خشکی است که هیچ هیزم در آن نیست فرمود: بروید هرکدام هر مقدار می‌توانید جمع کنید، هریک از آن‌ها مختصر هیزم یا چوب خشکیده‌ای با خود آورد همه را پیش روی پیغمبر صلی الله علیه و آله روی هم ریختند، سپس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: این‌گونه گناهان کوچک روی هم متراکم می‌شوند. سپس فرمود: بترسید از گناهان کوچک که هر چیزی طالبی دارد و طالب آن‌ها آنچه را از پیش فرستادند و آنچه را از آثار باقی گذاشته‌اند می‌نویسد و همه چیز را در کتاب مبین ثبت کرده است. (کلینی، ۱۳۹۳، ۳/۳۹۴)

سیره پیامبر صلی الله علیه و آله به روشنی دلالت دارد بر این‌که استفاده از ابزارهای هنری در تعلیم بسیاری از فضیلت‌های اخلاقی کارآمد است و حتی سبب پایداری آموزه‌های اخلاقی می‌شود. مقام معظم رهبری نیز می‌فرمایند: «علت این‌که اسلام این قدر به نقش زن در داخل خانواده اهمیت می‌دهد، همین است که زن اگر به خانواده پایبند شد، علاقه نشان داد، به تربیت فرزند اهمیت داد، به بچه‌های خود رسید، آن‌ها را شیر داد، آن‌ها را در آغوش خود بزرگ کرد، برای آن‌ها آذوقه‌های فرهنگی - قصص، احکام، حکایت‌های قرآنی و ماجراهای آموزنده - فراهم کرد و در هر فرصتی به فرزندان خود مثل غذای جسمانی چشاند، نسل‌ها در آن جامعه، بالنده و رشید خواهند شد. این، هنر زن است و منافاتی هم با درس خواندن و درس گفتن و کار کردن و ورود در سیاست و امثال این‌ها ندارد». (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع مداحان، ۵/۵، <https://farsi.khamenei.ir> <https://khl.ink/f/72841384/5/5>)

نتیجه‌گیری

مادر به‌عنوان اولین مربی فرزند، به علت ارتباط تنگاتنگی که از بدو تولد با فرزند دارد،

نقش مهمی در تربیت و رشد فضایل اخلاقی در وجود او ایفا می‌کند. اخلاق همانگونه که مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب تبیین کرده‌اند به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است. تربیت اخلاقی مستلزم آموزش تعالیم اخلاقی با هدف درونی‌سازی ارزش‌هاست. رهبر معظم انقلاب پیوسته بر نقش تربیتی مادر در رشد اخلاقی و معنوی فرزند تأکید فراوانی دارند. به فرموده ایشان، مادران در دوران انقلاب و در جنگ تحمیلی، فرزندان خود را به سربازان جانباز و شجاع در راه اسلام و مسلمین تبدیل کرده‌اند. این نقش و تأثیر زن بر روی فرزند است. این نقشی است که زن می‌تواند در داخل خانواده ایفا کند و جزء بزرگترین نقش‌هاست.

در مسیر رشد فضایل اخلاقی در نسل چهارم انقلاب، چالش‌هایی پیش روی مادران قرار دارد. یکی از این چالش‌ها، تأثیرات منفی رسانه است. امروزه به دلیل گسترش رسانه‌های ارتباطی، عموم مردم حتی کودکان و نوجوانان به نحو چشمگیری با این رسانه‌ها در ارتباط هستند. محبوبیت و جذابیت این رسانه‌ها به گونه‌ای است که امکان حذف آن‌ها از زندگی کودکان به طور کامل ندارد. از همین رو مادر باید بر استفاده فرزند از این رسانه‌ها نظارت کامل داشته باشد و با آگاهی و برنامه‌ریزی صحیح از آسیب‌های احتمالی آن‌ها پیشگیری کند. چالش دیگر پیش روی مادران الگوشدن قهرمان‌های کارتون‌هاست. مادر می‌تواند الگوهای برتر اخلاقی و قهرمان‌های اصیل اسلامی را به فرزند خود معرفی کند تا فرزند با الگوگیری از این قهرمان‌ها، شخصیت انسانی خود را ارتقاء ببخشد. معاشرت با دوستان ناشایست یکی دیگر از چالش‌های پیش روی مادران در رشد فضایل اخلاقی فرزند به حساب می‌آید. کودکان و نوجوانان دوست دارند گاهی از اوقات خود را با دوستان همسالان سپری کنند. بنابراین مادر وظیفه دارد بر روابط دوستانه فرزند خود نظارت داشته باشد و معیارهای انتخاب دوست خوب را به او آموزش دهد. در نتیجه از این طریق می‌تواند مانع انحراف ارزش‌های اخلاقی فرزند خود در اثر معاشرت با دوستان ناشایست شود.

نتیجه آن که مادر با شناخت چالش‌های پیش‌رو در رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب و عملی ساختن راهکارهای ارائه شده در این زمینه با توکل به خدای متعال قادر است فرزندان صالح و مؤثر در زمینه‌سازی ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه تربیت نماید. البته در مسئله نقش تربیتی مادر در رشد فضایل اخلاقی نسل چهارم انقلاب، راهکارها و چالش‌های دیگری نیز وجود دارد که در تحقیق حاضر مهم‌ترین آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به اهمیت این موضوع ضروری است سایر پژوهشگران، مطالعات گسترده‌تری بر اساس تحقیقات دقیق میدانی انجام دهند. نویسندگان معتقد است اگر منابع مورد نیاز برای کسب آگاهی در مسیر تربیت دینی فرزند در اختیار مادران گذاشته شود؛ بدون شک در حل بسیاری از مشکلات تربیتی فرزندان مفید واقع خواهد شد.

فهرست منابع

قرآن کریم

کتاب‌ها

۲۳. ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، چاپ اول، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۲۴. افروز، غلامعلی، روانشناسی و تربیت (کودکان و نوجوانان)، چاپ هشتم، تهران: انتشارات سازمان انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۷۸.
۲۵. احسانی، محمد، نقش مادران در تربیت دینی فرزندان، چاپ اول، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۷.
۲۶. احمدی، احمد، اصول و روش‌های تربیت در اسلام، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه اصفهان، ۱۳۶۴.
۲۷. ادیب، علی محمدحسین، راه و روش تربیت از دیدگاه امام علی علیه السلام، تهران: مؤسسه انجام کتاب، ۱۳۶۲.
۲۸. اکبری، محمود، راه و رسم دوستی، چاپ چهارم، قم: انتشارات فقیان، ۱۳۹۳.
۲۹. باقری، خسرو، نگاهی به تربیت اسلامی، چاپ بیست و یکم، تهران: انتشارات مدرسه، ۱۳۸۹.
۳۰. بانکی پور، امیرحسین، قماشچی، احمد، تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری، چاپ اول، تهران: انتشارات تربیت اسلامی، ۱۳۸۰.
۳۱. پاک نیا، عبدالکریم، تربیت در سیره و سخن امام حسن مجتبی علیه السلام، چاپ اول، قم: نشر هجرت، ۱۳۸۲.
۳۲. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم (مبانی اخلاق در قرآن)، قم: اسراء، ۱۳۷۴.
۳۳. حرانی، ابومحمد، ترجمه صادق حسن‌زاده، تحف العقول عن آل الرسول علیهم السلام، چاپ شانزدهم، قم: انتشارات آل علی علیهم السلام، ۱۳۹۳.
۳۴. حسینی زاده، علی، تربیت فرزند، قم: انتشارات زیتون، ۱۳۸۵.
۳۵. همان، سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام، چاپ یازدهم، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱.
۳۶. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیری در تربیت اسلامی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات ذکریا، ۱۳۷۵.

۳۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، چاپ دوم، تهران: انتشارات مرتضوی، ۱۳۷۴.
۳۸. سلیمانی، محمد، نقش الگوها در تربیت انسان، مشهد: ضریح آفتاب، ۱۳۹۰.
۳۹. شامبیاتی، فرهنگ، بزهکاری اطفال و نوجوانان، تهران: انتشارات ویستار، ۱۳۷۲.
۴۰. عباسی مقدم، مصطفی، نقش اسوه‌ها در تبلیغ، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱.
۴۱. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه حسن صادق زاده، چاپ اول، قم: انتشارات صلوات، ۱۳۸۳.
۴۲. کریمی، سعید، توسعه سیاسی (رسانه و راه‌های تقویت مشارکت مردم در صحنه‌های سیاسی و اجتماعی)، قم: انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۸۲.
۴۳. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۴۴. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، چاپ سوم، بیروت: انتشارات دار الکتب العلمیه، ۱۴۳۰ ق.
۴۵. مصباح یزدی، مجتبی و دیگران، فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، چاپ دوم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۱.
۴۶. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۶۸.
۴۷. همان، سیری در سیره نبوی، چاپ شصت و ششم، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۹۳.
۴۸. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چاپ دهم، تهران: انتشارات دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۷۱.

مقالات

۴۹. بابایی، محمد، «رسانه نوین و سیر تحول تاریخی رسانه‌ها»، نشریه مدیریت ارتباطات، شماره ۱۷، ۱۳۹۱.
۵۰. حسینی نیا، اقبال، «بررسی عوامل تأثیرگذار بر تربیت دینی»، مجله گنجینه، شماره ۵۴، ۱۳۸۴.
۵۱. صابری، رضا، «کاربرد زیباگرایی و هنر در تربیت دینی»، دوفصل نامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی، شماره اول، ۱۳۹۱.
۵۲. عظیمی، محمد حسین، «کودک، رسانه و ارتباط متقابل»، نشریه علوم و فنون مدیریت ارتباطات، شماره ۱، ۱۳۹۵.
۵۳. قائمی مقدم، محمدرضا، «روش الگویی در تربیت اسلامی»، مجله معرفت، شماره ۶۹، ۱۳۸۲.